

पाठ्यक्रमको विभिन्न अबधारणा एकाई १

लेखक
अप्सरा श्रेष्ठ

१.पाठ्यक्रमका विभिन्न अवधारणाहरू [Different concept of curriculum].....	3
१.१परिचय [Introduction]	3
१.३.१पाठ्यक्रम विषयवस्तुको रूपमा (Curriculum as Subject Matter).....	4
१.३.२ पाठ्यक्रम उद्देश्यको रूपमा (Curriculum as Objectives).....	5
१.३.३ पाठ्यक्रम अनुभवको रूपमा (Curriculum as Experiences).....	6
क.मूल्यांकन कठिन। पाठ्यक्रमको रूपमा अनुभवको अवधारणा.....	7
ख. परम्परागत vs अनुभवको रूपमा पाठ्यक्रम.....	8
ग.नेपालको सन्दर्भमा यो अवधारणा.....	9
मुख्य परिभाषाहरू (नेपाली सन्दर्भमा).....	10
१.३.४ पाठ्यक्रम निर्देशन योजना वा कार्ययोजनाको रूपमा (Curriculum as Instructional Plan).....	
क. पाठ्यक्रम निर्देशन योजना / कार्ययोजनाको रूपमा किन मानिन्छ?.....	10
ख. दृष्टिकोणका मुख्य विशेषताहरू.....	11
ग. नेपालको शिक्षा प्रणालीमा यो अवधारणा.....	11
घ. परम्परागत vs निर्देशन योजना/कार्ययोजना दृष्टिकोण.....	11
१ छोटो उत्तर आउने ५ प्रश्नहरू (Short Answer Questions).....	13
२ लामो उत्तर आउने ५ प्रश्नहरू(Long Answer/Descriptive Questions)	13
Objective Questions (MCQ) – बहुविकल्पीय प्रश्नहरू.....	13

१ पाठ्यक्रमका विभिन्न अवधारणाहरू [Different concept of curriculum]

पाठ्यक्रमलाई निर्देशन योजना वा कार्ययोजनाको रूपमा (Curriculum as Instructional Plan/Action Plan) हेर्ने अवधारणा Hilda Taba र अन्यले विकास गरेका छन्। यसमा पाठ्यक्रमलाई शिक्षकले कक्षामा लागू गर्ने व्यावहारिक योजना ठानिन्छ जसमा शिक्षण विधि , सिकाइ सामग्री, मूल्याङ्कन रणनीति समेटिन्छन्। यो लचक र समायोजनयोग्य हुन्छ, जसले शिक्षकलाई स्थानीय आवश्यकता अनुसार परिवर्तन गर्न अनुमति दिन्छ। नेपालमा शिक्षक निर्देशिका र स्थानीय पाठ्यक्रम यो अवधारणामा आधारित छन्।

पाठ्यक्रमलाई निर्देशन योजना वा कार्ययोजनाको रूपमा (Curriculum as Instructional Plan/Action Plan) हेर्ने अवधारणा Hilda Taba र अन्यले विकास गरेका छन्। यसमा पाठ्यक्रमलाई शिक्षकले कक्षामा लागू गर्ने व्यावहारिक योजना ठानिन्छ जसमा शिक्षण विधि , सिकाइ सामग्री, मूल्याङ्कन रणनीति समेटिन्छन्। यो लचक र समायोजनयोग्य हुन्छ, जसले शिक्षकलाई स्थानीय आवश्यकता अनुसार परिवर्तन गर्न अनुमति दिन्छ। नेपालमा शिक्षक निर्देशिका र स्थानीय पाठ्यक्रम यो अवधारणामा आधारित छन्।

१.१ परिचय [Introduction]

पाठ्यक्रम शिक्षा प्रणालीको मुटु हो। यो केवल किताब वा विषयहरूको सूची मात्र होइन , बरु विद्यार्थीहरूको समग्र विकासका लागि बनाइएको योजनाबद्ध मार्ग हो। विभिन्न शिक्षाविद्हरूले पाठ्यक्रमलाई फरक-फरक तरिकाले व्याख्या गरेका छन्। पाठ्यक्रमका विभिन्न अवधारणाहरूले शिक्षा शास्त्रमा पाठ्यक्रमलाई फरक-फरक दृष्टिकोणबाट हेर्ने तरिका प्रस्तुत गर्छन्। यी अवधारणाहरूले पाठ्यक्रम के हो , यसको मुख्य उद्देश्य के हो र यसलाई कसरी निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्ने भन्ने कुरालाई स्पष्ट पार्छन्। मुख्य रूपमा चार अवधारणा प्रचलित छन्:

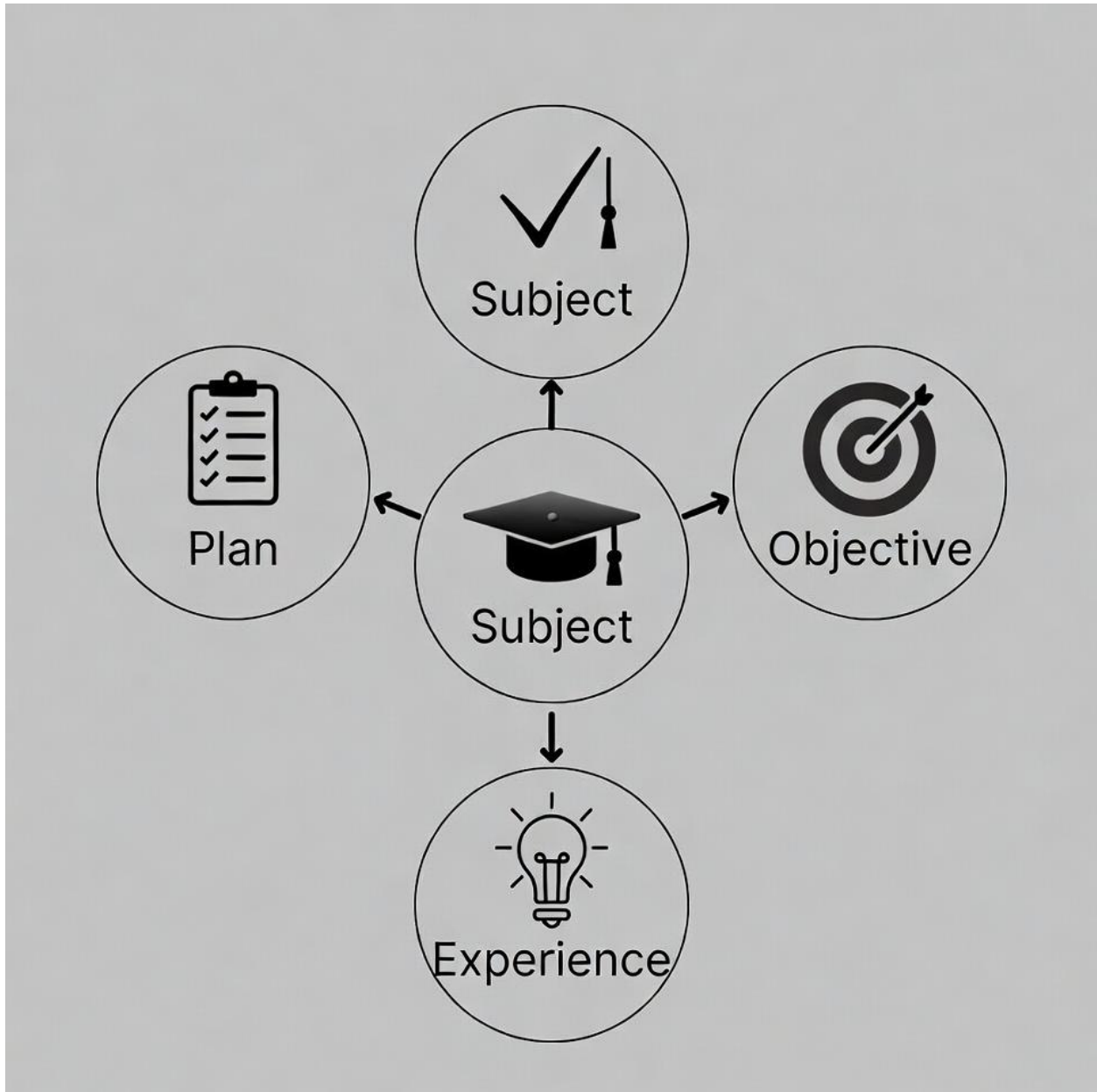
१. पाठ्यक्रम विषयवस्तुको रूपमा (Curriculum as Subject Matter)

२. पाठ्यक्रम उद्देश्यको रूपमा (Curriculum as Objectives)

३. पाठ्यक्रम अनुभवको रूपमा (Curriculum as Experiences)

४. पाठ्यक्रम निर्देशन योजना वा कार्ययोजनाको रूपमा (Curriculum as Instructional Plan)

यी अवधारणाहरूले शिक्षा कसरी डिजाइन गर्ने भन्ने कुरालाई स्पष्ट पार्छन्। नेपालको सन्दर्भमा पनि CDC (पाठ्यक्रम विकास केन्द्र) ले यी अवधारणाहरूलाई आधार बनाएर राष्ट्रिय पाठ्यक्रम फ्रेमवर्क (२०७१) र स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण दिशानिर्देश (२०६०) जारी गरेको छ।

(चित्र १: पाठ्यक्रमको अवधारणा देखाउने डायग्राम – विषय, उद्देश्य, अनुभव र योजना)

१.३.१ पाठ्यक्रम विषयवस्तुको रूपमा (Curriculum as Subject Matter)

यो अवधारणा सबैभन्दा पुरानो र परम्परागत हो। यसअनुसार पाठ्यक्रम भनेको ज्ञानको संगालो वा विषयहरूको सूची हो जसलाई विद्यार्थीले सिक्नुपर्छ। पाठ्यक्रमलाई विषयवस्तुको रूपमा (Curriculum as Subject Matter/Content) हेर्ने अवधारणा सबैभन्दा पुरानो र परम्परागत हो। यसअनुसार पाठ्यक्रम भनेको विभिन्न विषयहरू (जस्तै नेपाली , गणित, विज्ञान, सामाजिक अध्ययन) को योजनाबद्ध सूची , पाठ्यपुस्तक र ज्ञानको संरचित संग्रह हो। यसले विद्यार्थीलाई सांस्कृतिक धरोहर र स्थापित ज्ञान हस्तान्तरण गर्ने जोड दिन्छ। नेपालमा पनि परम्परागत रूपमा पाठ्यक्रमलाई मुख्यतः विषयहरूको रूपमा नै लिइन्छ । उदाहरणका लागि, नेपाली, अंग्रेजी, गणित, विज्ञान, सामाजिक अध्ययन जस्ता विषयहरू नै पाठ्यक्रम हुन्। यसमा जोड दिइने कुरा भनेको विषयवस्तुको सामग्री (content) हो – जस्तै इतिहासका तथ्यहरू , गणितका सूत्रहरू , विज्ञानका नियमहरू। यो अवधारणालाई Ornstein & Hankins (१९९३) ले " body of knowledge" भनेका छन्। Print (१९९३) ले पनि यसलाई curriculum development को आधार मानेका छन्। नेपालमा पनि प्रारम्भिक समयमा पाठ्यक्रमलाई विषयहरूको रूपमा नै हेरिन्थ्यो। तर यो अवधारणाको सीमा छ – यसले विद्यार्थीको रुचि, आवश्यकता वा वास्तविक जीवनसँग जोड्दैन। केवल किताबी ज्ञानमा सीमित हुन्छ।

यस अवधारणाका फाइदाहरू:

- ज्ञान व्यवस्थित र क्रमबद्ध हुन्छ।
- मूल्यांकन सजिलो हुन्छ (परीक्षामा प्रश्न सोध्न सकिन्छ)।

सीमाहरू:

- विद्यार्थी निष्क्रिय हुन्छन्, केवल रटन्ते सिकाइ बढ्छ।
- जीवन उपयोगी सीपहरू विकास हुँदैनन्।

१.३.२ पाठ्यक्रम उद्देश्यको रूपमा (Curriculum as Objectives)

यो आधुनिक अवधारणा हो जसमा पाठ्यक्रमलाई "के सिकाउने" भन्दा "के हासिल गर्ने" मा जोड दिइन्छ। Tyler (१९४९) ले यसलाई लोकप्रिय बनाएका थिए। पाठ्यक्रम भनेको स्पष्ट , मापनयोग्य उद्देश्यहरूको सेट हो। उदाहरण: "विद्यार्थीले गणितका आधारभूत सूत्रहरू प्रयोग गरेर समस्या समाधान गर्न सकोस्"। पाठ्यक्रमलाई उद्देश्य/लक्ष्यको रूपमा (Curriculum as Objectives/Goals) हेर्ने व्यवहारवादी अवधारणा राल्फ टाइलर (Ralph Tyler) सँग सम्बन्धित छ। यसअनुसार

पाठ्यक्रम भनेको स्पष्ट , मापनयोग्य उद्देश्यहरू प्राप्तिका लागि बनाइएको योजनाबद्ध कार्ययोजना हो। यसमा उद्देश्य निर्धारण, विषय चयन, शिक्षण विधि, मूल्याङ्कन सबै लक्ष्यकेन्द्रित हुन्छन्। ब्लूमको ट्याक्सोनोमी (Cognitive, Affective, Psychomotor) यो अवधारणालाई आधार बनाएर उद्देश्य लेख्न प्रयोग हुन्छ। नेपालको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपमा यो दृष्टिकोण प्रमुख छ।

उद्देश्यहरू तीन प्रकारका हुन्छन्:

- ज्ञानमूलक (Cognitive)
- भावनात्मक (Affective)
- कौशलमूलक (Psychomotor)

Bloom's Taxonomy ले यसलाई वर्गीकरण गरेको छ।

बेन्जामिन एस. ब्लूम (Benjamin S. Bloom) ले सन् १९५६ मा "Taxonomy of Educational Objectives" नामक पुस्तक प्रकाशित गरे , जसलाई आज ब्लूमको ट्याक्सोनोमी (Bloom's Taxonomy) भनिन्छ। यो शिक्षा क्षेत्रमा सबैभन्दा प्रभावशाली ढाँचा हो जसले पाठ्यक्रमका उद्देश्यहरू (Curriculum Objectives / Learning Objectives) लाई वर्गीकरण (Classification) गर्छ। ब्लूमका अनुसार, पाठ्यक्रमका उद्देश्यहरू भनेको विद्यार्थीमा विकास गर्नुपर्ने ज्ञान, भावना, सीप र व्यवहार को स्पष्ट, क्रमबद्ध र मापनयोग्य लक्ष्य हुन्। उनले यी उद्देश्यहरूलाई तीन मुख्य क्षेत्र (Domains) मा विभाजन गरेका छन्:

1. **संज्ञानात्मक क्षेत्र (Cognitive Domain)** – बौद्धिक/ज्ञान पक्ष
2. **भावात्मक क्षेत्र (Affective Domain)** – भावना, मूल्य, अभिवृत्ति पक्ष
3. **मनोचालक क्षेत्र (Psychomotor Domain)** – शारीरिक सीप/कौशल पक्ष

यी तीन क्षेत्रमा उद्देश्यहरूलाई **क्रमिक स्तर (Hierarchical Levels)** मा वर्गीकृत गरेर पाठ्यक्रम निर्माण, शिक्षण योजना , क्रियाकलाप र मूल्याङ्कनलाई प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ। नेपालको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम फ्रेमवर्क (CDC, २०७१) मा पनि उद्देश्यहरूमा आधारित छ – जस्तै जीवन उपयोगी सीप, मूल्य, राष्ट्रियता आदि।

फाइदाहरू:

- शिक्षा लक्ष्यकेन्द्रित हुन्छ।
- मूल्यांकन वैज्ञानिक हुन्छ।

सीमाहरू:

- सबै कुरा मापन गर्न सकिँदैन (जस्तै रचनात्मकता)।
- शिक्षकलाई कडा बाध्यता।

१.३.३ पाठ्यक्रम अनुभवको रूपमा (Curriculum as Experiences)

यो प्रगतिशील शिक्षा (Progressive Education) को अवधारणा हो। John Dewey ले यसलाई जोड दिएका थिए। पाठ्यक्रम भनेको विद्यार्थीले प्राप्त गर्ने सबै अनुभवहरू हो – कक्षाकोठाभित्र र बाहिर। किताब मात्र होइन, खेलकुद, भ्रमण, सामाजिक कार्य, प्रयोग आदि पनि पाठ्यक्रम हुन्। Taba (१९६२) ले यसलाई " series of experiences" भनेकी छिन्। यसले विद्यार्थीलाई सक्रिय बनाउँछ। नेपालमा पनि CDC ले स्थानीय पाठ्यक्रम (२०६०) मा स्थानीय अनुभवलाई जोड दिएको छ – जस्तै स्थानीय संस्कृति, कृषि, पर्यावरणसँग जोडिएका अनुभवहरू। पाठ्यक्रमलाई अनुभवको रूपमा (Curriculum as Experience) हेर्ने प्रगतिशील अवधारणा जोन डीवी (John Dewey) सँग जोडिएको छ। यसमा पाठ्यक्रम भनेको विद्यार्थीले विद्यालयभित्र र बाहिर प्राप्त गर्ने सम्पूर्ण सिकाइ अनुभवहरूको कुल योग हो। किताबी ज्ञानभन्दा बढी क्रियाकलाप, समस्या समाधान, जीवनसँग जोडिएका अनुभवहरू (जस्तै प्रोजेक्ट, भ्रमण, सामूहिक कार्य) लाई महत्व दिइन्छ। नेपालको आधारभूत तहको एकीकृत पाठ्यक्रम (हाम्रो सेरोफेरो) मा यो अवधारणा स्पष्ट देखिन्छ।

फाइदाहरू:

- विद्यार्थीको समग्र विकास हुन्छ।
- सिकाइ रमाइलो र स्थायी हुन्छ।

सीमाहरू:

- योजना जटिल हुन्छ।

क.मूल्यांकन कठिन। पाठ्यक्रमको रूपमा अनुभवको अवधारणा

यो दृष्टिकोण अनुसार पाठ्यक्रम भनेको विद्यार्थीले विद्यालयभित्र र बाहिर प्राप्त गर्ने सम्पूर्ण सिकाइ अनुभवहरूको कुल योग हो।

- यो केवल किताबी ज्ञान वा परीक्षाको लागि रटाउने विषयहरू मात्र होइन।

- विद्यार्थीले कक्षाकोठामा , प्रयोगशालामा, खेल मैदानमा , सामुदायिक कार्यमा , गल्तीबाट सिक्दा , साथीहरूसँग अन्तरक्रिया गर्दा , भ्रमण गर्दा , प्रोजेक्ट बनाउँदा आदि प्राप्त गर्ने सबै प्रकारका अनुभवहरूनै पाठ्यक्रमका अंग हुन्।
- यो अवधारणा प्रगतिशील शिक्षा (Progressive Education) सँग जोडिएको छ , जसका प्रमुख प्रवर्तक जोन डीवी (John Dewey) हुन्। उनले भनेका थिए – “शिक्षा भनेको अनुभवबाट सिक्ने प्रक्रिया हो, र पाठ्यक्रम त्यही अनुभवको संगठित रूप हो।”

नेपाली सन्दर्भमा विभिन्न स्रोतहरूले यसलाई यसरी व्याख्या गरेका छन्:

- पाठ्यक्रम भनेको बालकको सर्वाङ्गीण विकासका लागि आवश्यक पर्ने ज्ञान , सीप र अनुभवको विस्तृत योजना हो।
- यसमा वास्तविक जीवन र सिकेका अनुभवबीच सामञ्जस्य ल्याउन सामाजिक , सांस्कृतिक पक्ष, शिक्षण विधि र मूल्याङ्कन प्रक्रिया समेत समावेश हुन्छ।
- विद्यार्थीले कक्षाकोठाभित्र मात्र होइन, विद्यालयले प्रदान गर्ने सम्पूर्ण अनुभवहरू (जस्तै सामूहिक : कार्य, सफाइ अभियान, खेलकुद, सांस्कृतिक कार्यक्रम, गल्तीबाट सिकाइ आदि) पाठ्यक्रमकै भाग (हुन्।

ख. परम्परागत vs अनुभवको रूपमा पाठ्यक्रम

पक्ष	परम्परागत दृष्टिकोण (विषयवस्तु)	= पाठ्यक्रम)	अनुभवको रूपमा पाठ्यक्रम
मुख्य फोकस	विषयहरूको सूची, पाठ्यपुस्तक, परीक्षा		विद्यार्थीको वास्तविक सिकाइ अनुभव
सिकाइको केन्द्र	शिक्षकपाठ्यपुस्तक/		विद्यार्थी र उनीहरूको जीवन
सिकाइको तरिका	रटाइ, व्याख्यान, परीक्षा		क्रियाकलाप, अन्वेषण, समस्या समाधान , प्रोजेक्ट
उद्देश्य	ज्ञानको हस्तान्तरण		जीवनसँग जोडिएको सिप , मूल्य, व्यवहार विकास
मूल्याङ्कन	लिखित परीक्षा		अनुभवमा आधारित , निरन्तर, व्यवहारिक मूल्याङ्कन

ग.नेपालको सन्दर्भमा यो अवधारणा

नेपालको शिक्षा प्रणालीमा यो दृष्टिकोण विशेष गरी आधारभूत तह (कक्षा १ –३) को एकीकृत पाठ्यक्रम (Integrated Curriculum) मा स्पष्ट रूपमा देखिन्छ।

- हाम्रो सेरोफेरो विषयक्षेत्रले विद्यार्थीको वरपरको वातावरण , जीवन र अनुभवलाई केन्द्रमा राखेर सिकाइलाई डिजाइन गरेको छ।
- एकीकृत पाठ्यक्रमले विषयहरूलाई अलग अलग नभई अन्तरसम्बन्धित रूपमा प्रस्तुत गर्छ-, जसले विद्यार्थीलाई जीवनसँग जोडिएको अनुभव प्रदान गर्छ।
- बालबालिकाले सिकाइलाई जीवनसँग जोड्न र सिकेको कुरालाई व्यवहारमा प्रयोग गर्न सक्ने बनाउन यो दृष्टिकोण अपनाइएको छ।

यो अवधारणाले शिक्षालाई किताबबाट बाहिर निकालेर व्यावहारिक, रमाइलो र अर्थपूर्ण बनाउँछ। शिक्षकको भूमिका जानकारी दिने मात्र होइन, विद्यार्थीलाई उपयुक्त अनुभव प्रदान गर्ने, मार्गदर्शन गर्ने र उनीहरूको सिकाइलाई प्रतिबिम्बित (reflect) गराउने हुन्छ। यसरी पाठ्यक्रम अनुभवको रूपमा हेर्दा शिक्षा केवल डिग्री कमाउने माध्यम होइन , बरु जीवनलाई समृद्ध बनाउने निरन्तर सिकाइ प्रक्रिया बन्छ। के यो कुनै विशेष किताब, तह वा परीक्षाको लागि तयार पार्नु भएको हो? थप विवरण दिनुभयो भने अझ विस्तृत/संरचित बनाउन सकिन्छ!

१.३.४ पाठ्यक्रम निर्देशन योजना वा कार्ययोजनाको रूपमा (Curriculum as Instructional Plan)

पाठ्यक्रमलाई निर्देशन योजना (Instructional Plan) वा कार्ययोजना (Action Plan / Plan for Action) को रूपमा हेर्ने दृष्टिकोण शिक्षा शास्त्रमा निकै प्रचलित र व्यावहारिक अवधारणा हो। यो दृष्टिकोणले पाठ्यक्रमलाई केवल किताब वा विषयवस्तुको सूची मात्र नभई शिक्षण-सिकाइ प्रक्रियालाई व्यवस्थित , योजनाबद्ध र लक्ष्यकेन्द्रित बनाउने कार्ययोजना ठान्छ। पाठ्यक्रमलाई निर्देशन योजना वा कार्ययोजनाको रूपमा (Curriculum as Instructional Plan/Action Plan) हेर्ने अवधारणा Hilda Taba र अन्यले विकास गरेका छन्। यसमा पाठ्यक्रमलाई शिक्षकले कक्षामा लागू गर्ने व्यावहारिक योजना ठानिन्छ जसमा शिक्षण विधि , सिकाइ सामग्री, मूल्याङ्कन रणनीति समेटिन्छन्। यो लचक र समायोजनयोग्य हुन्छ , जसले शिक्षकलाई स्थानीय आवश्यकता अनुसार परिवर्तन गर्न अनुमति दिन्छ। नेपालमा शिक्षक निर्देशिका र स्थानीय पाठ्यक्रम यो अवधारणामा आधारित छन्।

यो अवधारणा विशेष गरी राल्फ टाइलर (Ralph Tyler), हिल्डा टावा (Hilda Taba), जोर्ज केर (J.F. Kerr) जस्ता विद्वानहरूको विचारसँग जोडिएको छ।

मुख्य परिभाषाहरू (नेपाली सन्दर्भमा)

- **Cunningham:** "शिक्षाका उद्देश्यहरू प्राप्तिका लागि विद्यालय तथा शिक्षकद्वारा विद्यार्थीका लागि तयार गरेको योजना र निर्देशन अनुसारको सम्पूर्ण अनुभवहरूलाई पाठ्यक्रम भन्दछन्।"
- **Hilda Taba:** "पाठ्यक्रमअन्तर्गत विद्यालयद्वारा योजनाबद्ध र निर्देशित सबै सिकाइहरू पर्दछन् , जुन विद्यालयभित्र वा बाहिर व्यक्तिगत एवम् सामूहिक रूपमा सञ्चालन गरिएका हुन्छन्।"
- सामान्य व्याख्या: "पाठ्यक्रम भनेको सिकाइको योजना हो) "A curriculum is a plan for learning)।"
- नेपालको शिक्षा सन्दर्भमा : पाठ्यक्रमलाई विद्यार्थीको सर्वाङ्गीण विकासका लागि आवश्यक ज्ञान , सीप, मूल्य र व्यवहार प्राप्तिका लागि बनाइएको योजनाबद्ध निर्देशन मानिन्छ।

यो दृष्टिकोणले पाठ्यक्रमलाई स्थिर दस्तावेज होइन, बरु क्रियाशील, कार्यान्वयनयोग्य योजना ठान्छ जसले शिक्षकलाई मार्गदर्शन गर्छ।

क. पाठ्यक्रम निर्देशन योजना कार्ययोजनाको रूपमा किन मानिन्छ !?

पक्ष	व्याख्या	उदाहरण (नेपालको सन्दर्भमा)
उद्देश्य निर्धारण	स्पष्ट, मापनयोग्य लक्ष्यहरू)Cognitive, Affective, Psychomotor)	कक्षा ५ मा "बुझ्न सक्ने" नेपालको संविधानबारे"
विषयवस्तु चयन	सामग्री / लक्ष्यसँग मिल्ने , सान्दर्भिक र क्रमबद्ध विषयहरू	आधारभूत तहमा एकीकृत विषयहरू (हाम्रो सेरोफेरो)
शिक्षण क्रियाकलाप	विधि / कसरी सिकाउने ? (Lecture, Project, Group work, Experiential आदि)	समस्या समाधान , खेल आधारित- सिकाइ, फिल्ड भिजिट
सिकाइ स्रोत	सामग्री / पाठ्यपुस्तक, चार्ट, भिडियो, स्थानीय सामग्री , ICT आदि	CDC ले प्रदान गरेका शिक्षक निर्देशिका, डिजिटल सामग्री
मूल्याङ्कन योजना	निरन्तर, प्रगतिशील मूल्याङ्कन)Formative + Summative)	कक्षा कार्य , प्रोजेक्ट, पोर्टफोलियो, लिखित परीक्षा
कार्यान्वयन र	शिक्षकले कक्षामा लागू गर्दा आवश्यक	विद्यार्थीको स्तरअनुसार समय विधि/

पक्ष	व्याख्या	उदाहरण (नेपालको सन्दर्भमा)
समायोजन	परिवर्तन गर्ने लचकता	परिवर्तन

ख. दृष्टिकोणका मुख्य विशेषताहरू

1. **योजनाबद्धता** → सबै कुरा पूर्वनियोजित हुन्छ (Pre-planned)।
2. **निर्देशितता** → शिक्षकविद्यालयले सक्रिय रूपमा निर्देशन दिन्छ।/
3. **लक्ष्यकेन्द्रित** → सबै तत्वहरू उद्देश्य प्राप्तमा केन्द्रित।
4. **व्यवस्थितता** → विषयहरू क्रमबद्ध (Sequence), निरन्तरता (Continuity) र एकीकरण (Integration) हुन्छ।
5. **व्यावहारिकता** → कक्षाकोठामा कार्यान्वयन गर्न सकिने गरी डिजाइन गरिन्छ।
6. **लचकता** → पूर्ण रूपमा कठोर हुँदैन ; शिक्षकले स्थानीय आवश्यकता विद्यार्थीको स्तरअनुसार/समायोजन गर्न सक्छन्।

ग. नेपालको शिक्षा प्रणालीमा यो अवधारणा

- **राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७५ २०८०** / ले पाठ्यक्रमलाई **मार्गचित्र (Roadmap)** को रूपमा लिएको छ जसले शिक्षण योजना बनाउने आधार दिन्छ।
- **शिक्षक निर्देशिका (Teacher's Guide)** हरू यसैको व्यावहारिक कार्ययोजना हुन्।
- **एकीकृत पाठ्यक्रम (Integrated Curriculum)** ले विषयहरूलाई अलग अलग नभई अन्तरसम्बन्धित-रूपमा योजना बनाउँछ।
- **स्थानीय पाठ्यक्रम** ले पनि यो दृष्टिकोण अपनाएर स्थानीय आवश्यकता र संस्कृतिलाई कार्ययोजनामा समेटेछ।

घ. परम्परागत vs निर्देशन योजनाकार्ययोजना दृष्टिकोण/

पक्ष	परम्परागत (विषयवस्तु = पाठ्यक्रम) निर्देशन योजनाकार्ययोजना रूपमा/	
मुख्य फोकस	के पढाउने? (What)	कसरी पढाउने? कसरी सिकाउने? (How + Why)
भूमिका	सूचीदस्तावेज/	क्रियाशील योजना
शिक्षकको भूमिका जानकारी दिने		योजनाकार, निर्देशक, facilitator

पक्ष	परम्परागत (विषयवस्तु = पाठ्यक्रम) निर्देशन योजनाकार्ययोजना रूपमा/	
लचकता	कम	उच्च (समायोजन योग्य)
मूल्याङ्कन	मुख्यतः अन्तिम परीक्षा	निरन्तर र बहुआयामिक

नेपालमा यो दृष्टिकोणलाई CDC को पाठ्यक्रम निर्माण, शिक्षक निर्देशिका र मूल्याङ्कन प्रणालीमा स्पष्ट रूपमा लागू गरिएको छ। के यो कुनै विशेष तह (जस्तै आधारभूत/माध्यमिक) , विषय वा परीक्षाको लागि हो ? थप विवरण भए अझ केन्द्रित बनाउन सकिन्छ । यो सबैभन्दा व्यावहारिक अवधारणा हो। पाठ्यक्रम भनेको शिक्षकले कक्षामा प्रयोग गर्ने विस्तृत योजना हो – विषयवस्तु, उद्देश्य, शिक्षण विधि, सामग्री, मूल्यांकन सबै समावेश। नेपालको CDC दिशानिर्देशहरूमा यो स्पष्ट छ – शिक्षकले दैनिक योजना, वार्षिक योजना बनाउनुपर्छ।

फाइदाहरू:

- शिक्षण प्रभावकारी र व्यवस्थित हुन्छ।
- शिक्षक र विद्यार्थी दुवैलाई मार्गदर्शन।

सीमाहरू:

- लचकता कम हुन सक्छ।

निष्कर्ष

पाठ्यक्रमलाई निर्देशन योजना वा कार्ययोजनाको रूपमा हेर्दा शिक्षा केवल जानकारी हस्तान्तरण गर्ने माध्यम होइन , बरु उद्देश्य प्राप्तिका लागि सोचविचारपूर्वक बनाइएको , क्रियाशील र परिवर्तनशील योजना बन्छ। यसले शिक्षकलाई स्वतन्त्रता दिन्छ , विद्यार्थीलाई प्रभावकारी सिकाइ दिन्छ र समग्रमा शिक्षा प्रणालीलाई लक्ष्यकेन्द्रित बनाउँछ।यी चार अवधारणाहरू एकअर्काका पूरक हुन्। आधुनिक पाठ्यक्रममा सबैलाई समावेश गरिन्छ। नेपालमा CDC को फ्रेमवर्कले विषयवस्तु र उद्देश्यलाई आधार बनाएर अनुभव र स्थानीय योजना जोडेको छ।

१ छोटो उत्तर आउने ५ प्रश्नहरू)Short Answer Questions)

1. पाठ्यक्रमलाई विषयवस्तुको रूपमा हेर्ने अवधारणाको मुख्य विशेषता के हो? यसका एक प्रमुख समर्थक को हुन्?
2. पाठ्यक्रम उद्देश्यको रूपमा हेर्ने दृष्टिकोणका अनुसार पाठ्यक्रम निर्माणको पहिलो चरण के हुन्छ? यस अवधारणासँग जोडिएको प्रमुख विद्वानको नाम लेख्नुहोस्।
3. पाठ्यक्रम अनुभवको रूपमा भन्नाले के बुझिन्छ? जोन डीवीले यस अवधारणालाई कसरी व्याख्या गरेका छन्?
4. पाठ्यक्रमलाई निर्देशन योजना वा कार्ययोजनाको रूपमा हेर्ने अवधारणामा शिक्षकको मुख्य भूमिका के हुन्छ? यस अवधारणासँग जोडिएको एक विद्वानको नाम उल्लेख गर्नुहोस्।
5. नेपालको आधारभूत तहको एकीकृत पाठ्यक्रममा कुन अवधारणा बढी प्रभावशाली देखिन्छ? छोटकरीमा व्याख्या गर्नुहोस्।

२ लामो उत्तर आउने ५ प्रश्नहरू)Long Answer/Descriptive Questions)

1. पाठ्यक्रमलाई विषयवस्तुको रूपमा हेर्ने परम्परागत अवधारणाको विस्तृत व्याख्या गर्नुहोस्। यसका फाइदा र सीमितता केके हुन्? नेपालको शिक्षा प्रणालीमा यसको प्रभाव कसरी देखिन्छ?
2. पाठ्यक्रम उद्देश्यको रूपमा हेर्ने अवधारणा राल्फ टाइलरको विचारसँग कसरी जोडिएको छ? यस अवधारणामा ब्लूमको ट्याक्सोनोमीको भूमिका व्याख्या गर्दै यसलाई नेपालको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपसँग तुलना गर्नुहोस्।
3. जोन डीवीको पाठ्यक्रम अनुभवको रूपमा हेर्ने प्रगतिशील अवधारणालाई विस्तारमा चर्चा गर्नुहोस्। यस अवधारणाले परम्परागत विषयवस्तुकेन्द्रित पाठ्यक्रमसँग कुन्कुन कुरामा फरक पाउँछ? नेपालको आधारभूत तहमा यसको व्यावहारिक उदाहरण दिनुहोस्।
4. पाठ्यक्रम निर्देशन योजना वा कार्ययोजनाको रूपमा हेर्ने अवधारणाको मुख्य तत्वहरू केके हुन्? Hilda Taba वा अन्य विद्वानको योगदान उल्लेख गर्दै यस अवधारणाले शिक्षकलाई कसरी लचकता प्रदान गर्छ? नेपालमा शिक्षक निर्देशिका र स्थानीय पाठ्यक्रममा यसको प्रयोग कसरी भएको छ?
5. पाठ्यक्रमका चार अवधारणा (विषयवस्तु), उद्देश्य, अनुभव, निर्देशन योजना हरूको तुलनात्मक (विश्लेषण गर्नुहोस्। कुन अवधारणा कुन सन्दर्भमा बढी उपयुक्त हुन्छ? नेपालको वर्तमान शिक्षा प्रणालीले यीमध्ये कुन्कुनलाई मिश्रित रूपमा अपनाएको छ भन्ने तर्कसहित व्याख्या गर्नुहोस्।-

Objective Questions (MCQ) - बहुविकल्पीय प्रश्नहरू

1. पाठ्यक्रमलाई विषयवस्तुको रूपमा हेर्ने अवधारणा मुख्य रूपमा केमा केन्द्रित हुन्छ?
a) विद्यार्थीको अनुभवमा b) स्पष्ट उद्देश्यहरूमा

- c) विषयहरूको सूची र किताबी ज्ञानमा
- d) शिक्षण विधिमा
2. पाठ्यक्रम उद्देश्यको रूपमा हेर्ने अवधारणासँग सबैभन्दा बढी जोडिएको विद्वान को हुन्?
- a) John Dewey b) Paulo Freire c) Hilda Taba d) Ralph Tyler
3. पाठ्यक्रम अनुभवको रूपमा भन्नाले मुख्य रूपमा के बुझिन्छ?
- a) पाठ्यपुस्तकका विषयहरू b) विद्यार्थीले प्राप्त गर्ने सम्पूर्ण सिकाइ अनुभवहरू
c) शिक्षकको निर्देशन योजना d) लिखित परीक्षाको तयारी
4. पाठ्यक्रम निर्देशन योजना वा कार्ययोजनाको रूपमा हेर्ने अवधारणामा जोड दिइने कुरा के हो?
- a) विषयवस्तुको मात्र सूची b) शिक्षण विधि, स्रोत र मूल्याङ्कन सहितको व्यावहारिक योजना
c) भावनात्मक विकास मात्र d) सामाजिक परिवर्तन मात्र
5. नेपालको आधारभूत तहमा 'हाम्रो सेरोफेरो' विषयले कुन अवधारणालाई बढी प्रतिबिम्बित गर्छ?
- a) विषयवस्तुको रूपमा b) उद्देश्यको रूपमा
c) अनुभवको रूपमा d) निर्देशन योजनाको रूपमा
6. ब्लूमको ट्याक्सोनोमी मुख्य रूपमा कुन अवधारणासँग सम्बन्धित छ?
- a) Curriculum as Subject Matter b) Curriculum as Objectives
c) Curriculum as Experiences d) Curriculum as Instructional Plan
7. जोन डीवीले पाठ्यक्रमलाई कसरी परिभाषित गरेका छन्?
- a) विषयहरूको संग्रह b) उद्देश्य प्राप्तिको सूची
c) अनुभवबाट सिक्ने संगठित प्रक्रिया d) शिक्षकको दैनिक योजना
8. पाठ्यक्रमलाई कार्ययोजनाको रूपमा हेर्दा शिक्षकलाई कस्तो लचकता प्राप्त हुन्छ?
- a) विषय परिवर्तन गर्न नपाइने b) स्थानीय आवश्यकता अनुसार समायोजन गर्न सकिने
c) केवल किताब पढाउने d) परीक्षा मात्र केन्द्रित
9. परम्परागत शिक्षा प्रणालीमा प्रायः कुन अवधारणा बढी प्रयोग हुन्छ?

a) Curriculum as Experiences
Curriculum as Social Reconstruction

b) Curriculum as Subject Matter c)
d) Curriculum as Instructional Plan

10. नेपालको राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूपले यी मध्ये कुन अवधारणालाई मुख्य आधार बनाएको छ

a) केवल विषयवस्तु

b) उद्देश्यकेन्द्रित र एकीकृत अनुभव

c) केवल निर्देशन योजना

d) उद्देश्यकेन्द्रित र एकीकृत अनुभव

१. c	२. d	३. b	४. b	५. c	६. b	७. c	८. b	९. b	१०. d
------	------	------	------	------	------	------	------	------	-------